

Р. І. Таш'ян*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОДНОСТОРОННІХ ПРАВОЧИНІВ

При вивченні будь-яких юридичних фактів важливе місце посідає їх класифікація. Це стосується й односторонніх правочинів. Слід зауважити, що до класифікації односторонніх правочинів можуть застосовуватися загальні підстави поділу правочинів. Однак існують класифікації, властиві лише одностороннім правочинам. Вбачається, що вивчення саме таких класифікацій дозволить показати специфіку односторонніх правочинів і розкрити їхню відмінність від договорів.

Класифікація односторонніх правочинів була предметом досліджень таких відомих цивілістів як С. С. Алексєєв, Є. А. Флейшиц, Б. Б. Черепакін, В. Ф. Яковлев. Сьогодні це питання входить до сфери наукових інтересів І. В. Бекленіщевої, М. В. Рожкової, В. Ф. Чигиря та інших.

У статті пропонується до розгляду класифікація односторонніх правочинів на окремі види:

- а) уповноважуючі й зобов'язуючі;
- б) такі, що потребують і не потребують сприйняття іншими особами;
- в) правоутворюючі, правозмінюючі й правоприпиняючі;
- г) основні та допоміжні.

У цивілістиці правочини поділяються на *уповноважуючі й зобов'язуючі*. Такий поділ знаходить свій прояв і в чинному законодавстві. Відповідно до ч. 3 ст. 202 ЦК односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Для інших осіб односторонній правочин може створювати обов'язки лише у випадках, встановлених законом або за домовленістю з цими особами.

За загальним правилом шляхом одностороннього волевиявлення суб'єкт може надати іншій особі лише право. При чому, як зазначав Б. Б. Черепакін, під односторонньо-уповноважуючими правочинами слід розуміти як випадки одностороннього уповноваження (наприклад, видача довіреності, так і випадки одностороннього складення або модифікації чужого обов'язку (наприклад, повне чи часткове прощення боргу, відстрочення виконання тощо). За загальним правилом особа може вчиняти лише односторонні уповноважуючі правочини, тому цей вид правочинів є більш розповсюдженим.

Для покладення обов'язку на іншу особу необхідна згода останньої або спеціальна вказівка на це законодавства. Суб'єкти цивільних правовідносин є рівними, тому для того, щоб один з них міг "наказувати" іншому, у нього повинна бути на це певна правомочність (права, повноваження).

На думку Б. Б. Черепакіна, під односторонньо-зобов'язуючими правочинами слід розуміти випадки:

- а) одностороннього зобов'язання (покладення обов'язку),
- б) одностороннього позбавлення права (наприклад, випадки одностороннього припинення договірних відносин) або модифікації чужого права¹.

© Таш'ян Р. І., 2007

* аспірант Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

¹ Черепакін Б. Б. Первоначальные способы приобретения собственности по действующему праву // Черепакін Б. Б. Труды по гражданскому праву. — М.: Статут, 2001. — С. 55-56.

При цьому правові зміни, що пов'язують іншу особу, можуть полягати у:
а) покладенні на неї обов'язку (як правило, щось не вчиняти або терпіти певну поведінку іншої особи);

б) припиненні чи зменшенні права іншої особи. У цьому випадку суб'єкт одностороннього правочину повинен мати особливу правомочність, засновану на правовій нормі або ж правовідношенні, в якому суб'єкт одностороннього волевиявлення вже перебуває з особою, по відношенню до якої він може здійснювати свою односторонню волю².

На думку І. В. Бекленіщевої, односторонньо-зобов'язуючі правочини можливі там, де:

1) дії одного суб'єкта викликають такі юридично значимі зміни, що пов'язують іншу особу;

2) дії суб'єктів призводять не до виникнення правовідносин, а до їх зміни чи повного припинення.

Перші засновані на так званих правоутворюючих правомочностях; другі засновані на секундарних правомочностях, тобто правомочностях по зміні чи припиненню вже існуючих зобов'язань³.

На думку Б. Б. Черепяхіна, односторонні зобов'язуючі правочини, у свою чергу, можуть бути класифіковані на:

1. Односторонні зобов'язуючі правочини, які не містять безпосереднього впливу на правову сферу певних третіх осіб. При заволодінні річчю, від якої власник відмовився, наприклад, є непряме вторгнення у правову сферу третіх осіб, оскільки на них покладається обов'язок негативного змісту — не порушувати права особи, яка заволоділа річчю, не посягати на правомочність володіння, користування і розпорядження.

2. Односторонні зобов'язуючі правочини з безпосереднім впливом на правову сферу третіх осіб, що проявляється у покладенні на третю особу певного позитивного обов'язку або ж у позбавленні її певного права (наприклад, діяльність у чужому інтересі без доручення)⁴.

Важливість поділу односторонніх правочинів на уповноважуючі й зобов'язуючі випливає зі змісту ст. 202 ЦК України. Якщо особа може вчинити односторонній уповноважуючий правочин, не передбачений цивільним законодавством (ч. 3, 4 ст. 6 ЦК України), то зобов'язати іншу особу в односторонньому порядку вона може лише у випадках, встановлених законом, або за домовленістю з цими особами.

Односторонні правочини можуть бути такими, що **потребують або не потребують сприйняття іншими особами**. Під сприйняттям одностороннього правочину слід розуміти доведення його до свідомості іншої особи (інших осіб). Сприйняття, як акт пізнавальний, суттєво відрізняється від прийняття, як акту вольового, волевиявлення⁵. Наприклад, подання роботи на конкурс є одностороннім правочином, що потребує сприйняття його адресатом. Доки адресат (особа, яка оголосила конкурс) не отримає роботу конкурсанта, подання роботи не може викликати правові наслідки.

² Черепяхин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву // Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. — М.: Статут, 2001. — С. 330-331.

³ Бекленіщева І. В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции. — М.: Статут, 2006. — С. 133

⁴ Черепяхин Б. Б. Первоначальные способы приобретения собственности по действующему праву // Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. — М.: Статут, 2001. — С. 56.

⁵ Черепяхин Б. Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву // Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. — М.: Статут, 2001. — С. 332.

Законодавство може прямо встановлювати обов'язок доведення вчинення одностороннього правочину до відома інших осіб з метою забезпечення прав останніх. Так, особа, яка видала довіреність і згодом скасувала її, повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність (ч. 2 ст. 249 ЦК України).

До правочинів, які не потребують сприйняття, відносяться такі правочини, що породжують правові наслідки для певних осіб (для невизначеного кола осіб), незалежно від сприйняття цими особами. До таких правочинів слід віднести, наприклад, заповіт, що встановлює права на прийняття спадщини також і на користь спадкоємців, які не знають про нього чи його зміст. Так, чинний ЦК передбачає можливість складання секретного заповіту, зміст якого залишається невідомим до відкриття спадщини (ст. ст. 1249, 1250 ЦК України).

Ця класифікація також має велике значення, оскільки залежно від того, чи потребує односторонній правочин сприйняття іншими особами, залежить момент, коли він починає викликати юридичні наслідки. Існують також відмінності в підставах визнання таких правочинів недійсними.

Традиційним є поділ односторонніх правочинів *на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі*. Як зазначав С. С. Алексеев, ця класифікація є розповсюдженням загального поділу юридичних фактів і виконує функцію певної систематизації односторонніх правочинів. Однак цей поділ не проптовхує нас у розумінні природи і значення односторонніх правочинів⁶.

Поділяючи точку зору відомого вченого, покажемо окремі аспекти цієї класифікації. Деякі дослідники, застосовуючи цю класифікацію, водночас виділяють інші групи односторонніх правочинів.

Так, В. Ф. Чигир поділяє односторонні правочини на такі види:

- 1) правочини, що викликають правові наслідки (правочин про видачу довіреності);
- 2) публічна обіцянка виплатити грошову винагороду тому, хто вчинить вказану в оголошенні дію;
- 3) складання заповіту;
- 4) правочини, що змінюють правові відносини (вибір боржником однієї з декількох дій в альтернативному зобов'язанні);
- 5) правочини, що припиняють цивільні правові відносини (відмова від права переважної купівлі частки в праві спільної власності); 6. Відмова від права власності⁷.

Вбачається, що запропонований поділ не є достатньо виваженим, оскільки в ньому не застосовується єдиний класифікаційний критерій поділу правочинів. Публічна обіцянка винагороди є правоутворюючим правочином, тобто може бути віднесена водночас до груп 1 і 2. Це ж стосується і заповіту. Також слід зауважити, що один правочин може викликати різні юридичні наслідки, наприклад, водночас припинити права й утворювати нові. Наприклад, відмова від права власності припиняє право власника речі й надає іншим особам можливість набути право власності на неї.

А. Б. Дзегорайтис зазначав, що прийняття оціночного рішення в конкурсному правовідношенні — допоміжний односторонній правочин, який спирається на попередні юридичні факти. Такий правочин у процесі розвитку

⁶ Алексеев С. С. Односторонние сделки в механизме гражданско-правового регулирования // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сборник статей. — М.: Статут, 2001. — С. 60.

⁷ Чигир В. Ф. Сделки в гражданском праве. — Мн.: Амалфея, 2006. — С. 9.

конкурсного юридичного складу викликає подвійний юридичний ефект: в одних випадках — правозмінюючий, в інших — правоприпиняючий⁸.

Окремо можна розглянути класифікацію односторонніх правочинів, розроблену В. Ф. Яковлевим. Вчений розподіляв правочини на такі групи:

1. Правочини, спрямовані за своїм юридичним результатом на наділення іншої особи суб'єктивним правом (наприклад, заповідання майна).

2. Правочини, за допомогою яких особа може припинити правовідносини та такі односторонні правочини, за посередністю яких особа може в односторонньому порядку припинити існуюче зобов'язання.

3. Односторонні правочини, за допомогою яких реалізуються секундарні правомочності.

4. Односторонні правочини, які є ланкою у правоутворюючому складі юридичних фактів⁹.

Як бачимо, В. Ф. Яковлев розглядав односторонні правочини, виходячи з їх ролі у механізмі цивільно-правового регулювання. Тому поділ правочинів дещо відрізняється від тріади “правовстановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі”. Однак дана класифікація, по суті, все ж таки ґрунтується на ній.

Односторонні правочини можна також поділити на *основні та допоміжні*. Ця класифікація дозволяє розмежувати односторонні правочини на такі, що автономно викликають юридичні наслідки, і такі, що носять допоміжний характер і входять як елемент до юридичного складу.

На думку Є. А. Флейшиц, підставою цього поділу є той чи інший господарський результат. У змісті основних правочинів міститься та безпосередня мета, яку мають учасники правочину: оплатне чи безоплатне відчуження майна, користування річчю тощо. Зміст інших правочинів — допоміжних, як передача речі, передача вимоги, переведення боргу, видача, акцепт і передача векселя або чека — не дозволяє визначити господарську мету сторін. Допоміжний правочин сам по собі не є достатньою підставою набуття чи збереження майна за рахунок іншої особи. Він здійснюється для реалізації правовідносин, які існують в силу основного правочину чи іншого юридичного факту¹⁰.

А. Б. Дзегорайтис зазначав, що основні — це такі односторонні правочини, які є підставою правовідносин — або нових (наприклад, заповіт), або між особами, хоча б одна з яких у даних правовідносинах не перебувала (акт прийняття спадщини)¹¹.

Основні односторонні правочини можуть бути підставами нових правовідносин або правовідносин між особами, хоча б одна з яких у них раніше не перебувала. Прикладом основних односторонніх правочинів першого виду є заповіт. Прикладом другого виду основних односторонніх правочинів може бути акт прийняття спадщини — дія (волевиявлення) суб'єкта права, спрямована на набуття певної сукупності суб'єктивних цивільних правомочностей і обов'язків майнового і немайнового характеру. Цей акт створює для спадкоємця правову підставу на набуття тих прав і обов'язків, які раніше належали спадкодавцю.

⁸ Дзегорайтис А. Б. Понятие конкурса в советском гражданском праве // Правоведение. — 1968. — № 6. — С. 59, Дзегорайтис А. Б. Конкурс в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Л., 1969. — С. 6.

⁹ Яковлев В. Ф. Гражданскоправовой метод регулирования общественных отношений. — Свердловск, 1972. — С. 97-99.

¹⁰ Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1951. — С. 216.

¹¹ Дзегорайтис А. Б. Конкурс в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Л., 1969. — С. 4.

Таке бачення дало можливість А. Б. Дзегорайтису зробити висновок, що основні односторонні правочини другого виду утворюють нове правовідношення тільки в результаті поєднання з правовідношенням, в основі якого лежать правочини першого виду або інші юридичні підстави¹².

Допоміжні правочини завжди здійснюються для реалізації іншого, раніш існуючого між сторонами правовідношення, для виконання зобов'язань, що виникли із закону, адміністративного акту, раніше вчиненого правочину. Так, передача речі здійснюється продавцем для того, щоб виконати обов'язок, що виник з договору купівлі-продажу¹³.

Сутність допоміжних правочинів у певній мірі відображена у самій їх назві і використовується суб'єктом як правовий інструмент забезпечення динаміки вже існуючих абсолютних або відносних правовідносин. У системі юридичних фактів вони виконують або правозмінюючі (конкретизація або зміна змісту правовідношення), або правоприпиняючі функції¹⁴. Наприклад, відмова наймача від договору побутового прокату¹⁵.

М. Рожкова до основних односторонніх правочинів відносить заповіт, публічну обіцянку винагороди, оголошення торгів, відмову від прийняття спадщини, односторонню відмову від договору¹⁶.

Прикладом допоміжних односторонніх правочинів є згода (наприклад, згода учасників простого товариства на вчинення правочину¹⁷). Зауважимо, що таку згоду слід розглядати не як багатосторонній правочин, а як односторонній правочин з множинністю суб'єктів. Також допоміжним правочином є передача, яка вчиняється на підставі договорів про перехід права власності¹⁸.

Отже, односторонній правочин може бути як окремим юридичним фактом, так і входити до юридичного складу, впливати на його розвиток.

Таким чином, ми розглянули декілька класифікацій односторонніх правочинів. Як бачимо, за допомогою класифікації можна дослідити природу односторонніх правочинів, вивчити їх сутність, ознаки. Крім того, поділ односторонніх правочинів за різними підставами дозволяє показати їхню специфіку та відмінність від інших юридичних фактів, перш за все, договорів.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права № 1
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
(протокол № 11 від 6 березня 2007 року)*

¹² Дзегорайтис А. Б. Понятие конкурса в советском гражданском праве // Правоведение. — 1968. — № 6. — С. 56.

¹³ Флейшиц Е. А. Указ. работа. — С. 217.

¹⁴ Дзегорайтис А. Б. Понятие конкурса в советском гражданском праве // Правоведение. — 1968. — № 6. — С. 56.

¹⁵ Дзегорайтис А. Б. Конкурс в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Л., 1969. — С. 4.

¹⁶ Рожкова М. Юридические факты в гражданском праве // Хозяйство и право. — 2006. — Приложение к № 7. — 80 с.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Флейшиц Е. А. Указ. работа. — С. 219.